

Tihi glasovi: dubrovačke slikarice u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća

SANJA ŽAJA VRBICA

Prethodno priopćenje
ODJEL ZA UMJETNOST I RESTAURACIJU
SVEUČILIŠTE U DUBROVNIKU
BRANITELJA DUBROVNIKA 41, DUBROVNIK
sanja.vrbica@unidu.hr
<https://www.doi.org/10.17234/9789533791654.06>

Potkraj 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća u Dubrovniku djeluje nekoliko slikarica. U toj skupini dominiraju amaterske slikarice, koje su u ranijem razdoblju pretežno pripadale konzervativnim umjetničkim stilovima, a u 20. stoljeću avangardnim likovnim opcijama. Likovne poduke povremeno su dobivale od akademski obrazovanih, afirmiranih dubrovačkih slikara. Specifičnost dubrovačke sredine jest građanska provenijencija slikarica, za razliku od mnogih slikarica plemkinja u ostalim hrvatskim sredinama. Najčešće su izlagale svoja djela na skupnim izložbama i neke od njih pripadale su tadašnjim umjetničkim skupinama: Društvu Medulić i Klubu likovnih umjetnica. Njihove izložbe možemo pratiti tijekom cijeloga tog razdoblja, no izlagale su manje od muških kolega. Mnoge slikarice bile su i predane pokroviteljice umjetnosti. Imale su važnu ulogu u razvoju moderne umjetnosti hrvatskoga juga i bez poznavanja njihovih aktivnosti slika o kulturnoj povijesti ne bi bila cjelovita.

Ključne riječi: Dubrovnik, slikarice, kraj 19. i početak 20. stoljeća, plenerizam, ekspresionizam

PRVE DUBROVAČKE SLIKARICE

Tijekom druge polovice 19. stoljeća uspavanu likovnu scenu Dubrovnika oživili su pojava i uspjesi talentiranog Vlaha Bukovca, a njegov umjetnički put nadahnuo je mnogobrojne darovite mladiće i djevojke da se okušaju u umjetničkim disciplinama. Trajni nedostatak vlastitih umjetničkih snaga te želja za novom generacijom stvaratelja može se pratiti u člancima dubrovačkog tjednika Slovinac književnika i likovnog kritičara Mede Pucića, prvog mecene Vlaha Bukovca i poznavatelja pariške umjetničke scene, te dr. Nika Lepeša, autora članka naslovljenog „Pet slikara Dubrovačkih“ u kojem navlaže novu generaciju domaćih umjetnika: Vlaha Bukovca, Mata Celestina Medovića, Miha Vilenika, Nika Nardelija i Nika Zeca, ističući njihovu povezanost s Dubrovnikom.¹

Uz javno isticane prve generacije modernih slikara, u Dubrovniku je istodobno i gotovo neprijetno stasala prva generacija amaterskih slikarica. Njihovi slikarski početci zbili su se u kućnom okruženju, daleko od atelijera akademija, koje tek tada polako počinju otvarati svoja vrata i studenticama. Osnove crtanja i slikarskih tehnika učile su od poznatijih kolega, sporadičnim privatnim podukama uz Vlaha Bukovca, Mata Celestina Medovića, Marka Murata, Josipa Lalića i Marka Rašicu. U razdoblju obilježenom željom za osamostaljenjem i ilustriranjem vlastitih snaga i talenata u različitim područjima djelovanja, ujedno i sveobuhvatnim modernizacijskim procesima, aktivnosti umjetnika postale su važne, a uz njih svoje su mjesto vlastitim zalaganjem dobile i slikarice.

U Dubrovniku se krajem 19. stoljeća pojavljuje prva generacija slikarica, a njihova djelovanja zabilje-

žena su u lokalnim publikacijama, često poticajnim i afirmativnim člancima. Domenika (Dome) Suhor (Dubrovnik, 1854. – Dubrovnik, 1940.) tematski je posvećena pretežno portretima plenerističkog duktusa, a njezinu predanost i odvažnost u slikarstvu te reputaciju u Dubrovniku najbolje pokazuje poziv sugrađanima na narudžbe portreta, istaknut u članku Crvene Hrvatske. Amaterska slikarica kao svoje mentore navela je Vlaha Bukovca, Mata Celestina Medovića i Marka Murata, koji su povremeno nadzirali njezin rad. Danas se njezine slike čuvaju u dubrovačkim privatnim zbirkaama te u fundusima Pomorskog muzeja i Dominikanskog samostana u Dubrovniku.²

Flora Jakšić, rođena Marinović (Dubrovnik, 1856. – Dubrovnik, 1943.), ušla je u slikarstvo na poticaj Vlaha Bukovca i prijateljice Dome Suhor. Tijekom četiri desetljeća rada ostala je vjerna plenerističkim i postimpresionističkim stilskim opcijama. Bila je članica Društva Medulić i Kluba likovnih umjetnica, a njezina izložba, organizirana 1914. godine u Lapadu, prva je dubrovačka izložba održana izvan povijesne gradske jezgre. Flora Jakšić bila je i istaknuta pokroviteljica umjetnosti, svoj dom u uvali sv. Martina oporučno je ostavila dubrovačkim umjetnicima i danas je to vitalni izložbeni prostor.³ Malo mlađa Jelka Bizzarro (Brno, Moravska, 1867. – Dubrovnik, 1927.) po zanimanju je bila učiteljica obrazovana u Učiteljskoj školi u Dubrovniku i radila je uglavnom kopije slika starih majstora. Bila je i dugogodišnja predsjednica Narodne ženske zadruge aktivne u Dubrovniku između dvaju svjetskih ratova.⁴

Sestre Ercegović, Mercedes (Tereza) Ercegović (Ston, 1881. – Dubrovnik, 1951.), koja je ušla u Samostan službenica milosrđa na Pilama 1905. godine, i njezina sestra Zenaida Bandur, rođena Ercegović (Ston, 1885. – Zagreb, 1946.), također pripadaju skupini prvih modernih dubrovačkih slikarica.⁵ Zenaida Bandur svakako je najaktivnija i najuspješnija dubrovačka slikarica te generacije i u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, a djelovanjem u Klubu likovnih umjetnica od samih njegovih početaka povezuje dvije generacije dubrovačkih slikarica. Slikarski oblikovana u intimističkom duhu Emanuela Vidovića, intenzivno je stvarala četiri desetljeća, s najvećim dosezima u mrtvoj prirodi i portretima bliskih osoba.⁶ Djela Flore Jakšić i Zenaide Bandur čuvaju se u fundusu Umjetničke galerije u Dubrovniku.

DUBROVAČKE SLIKARICE I LIKOVNE MANIFESTACIJE

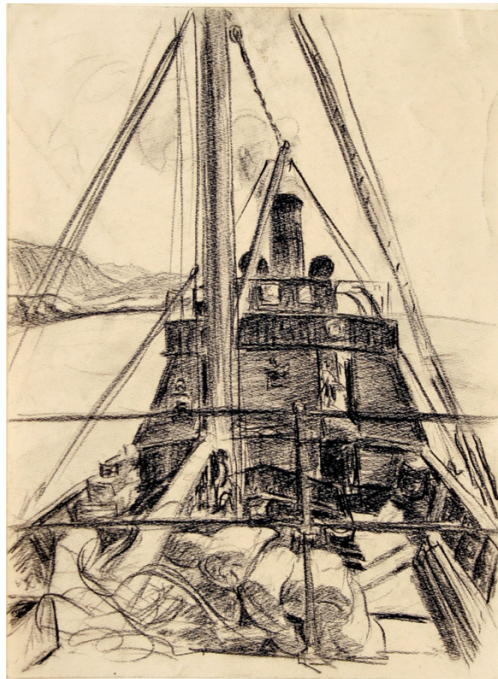
Početak 20. stoljeća slikarice se počinju više uključivati u likovne manifestacije, čak i pod patronatom bečke vlade, što utječe na hrvatsku likovnu scenu. Na imperijalnoj prezentaciji habsburške Au-

strije 1906. godine u Londonu u dalmatinskom su paviljonu među muškim kolegama predstavljene dvije slikarice: Leontine vom Littrow i Antonietta Bogdanović Cettineo, a s bečkom umjetničkom skupinom Osam bečkih umjetnica izlaže i mlada talentirana dizajnerica Antonia Krasnik.⁷ Bečka vlada krajem 19. stoljeća ulaže znatne napore u razvoj turizma na istočnojadranskoj obali, pronalazeći novi gospodarski potencijal za tada najzaostaliju pokrajinu Cislajtanije, Kraljevinu Dalmaciju. Pod vodstvom grofa Jana Nepomuka von Harracha, 1894. godine u Beču osniva se Društvo za gospodarsko podizanje Dalmacije, a organizaciju dalmatinske selekcije londonske izložbe koordinirao je grof Harrach. Dalmatinski pejzaži bili su znatno zastupljeni na izložbi i u djelima slikarica, a potenciranje produkcije putopisa, vodiča i ilustracija Dalmacije objavljenih u raznim medijima postalo je također jedan od važnih zadataka Društva, što je umjetnike dodatno potaknulo da ustraju u bilježenju dalmatinskih veduta.⁸ U Dubrovniku su promocija turizma i briga o turistima postale važan dio gospodarskog razvoja, a djelovanja domaćih umjetničkih snaga također su imala ulogu u prenošenju slike južnjačke arkadije s ugodnom klimom, primorskim pejzažima i bogatom spomeničkom baštinom, koja uspavan čeka otkrivanje europskih „dokoličara“.

Dubrovačke slikarice prisutne su na Prvoj dalmatinskoj umjetničkoj izložbi organiziranoj u Splitu 1908. godine. Na njoj ponuđen je pregled velikog broja umjetnika aktivnih na području Dalmacije u tom razdoblju, a među 28 izlagača svoja djela predstavljaju i četiri slikarice. Dvije su od njih Dubrovkinje – Flora Jakšić i Dome Suhor.⁹ Nakon izložbe obje su postale članice Društva Medulić, a Flora Jakšić poslije izlaže na njihovim izložbama u Ljubljani, u Jakopičevu paviljonu, 1909. i 1910. godine, zatim u Zagrebu na izložbi Nejunačkom vremenu u prkos od listopada 1910. do siječnja 1911. i na Četvrtoj jugoslovenskoj umjetničkoj izložbi u Beogradu 1912. godine.¹⁰

Slikarice prisutne na izložbama u tom razdoblju najčešće su pripadale plemstvu ili sloju imućnijih građanskih obitelji. Redovito su se obrazovale u skupim privatnim školama u zemlji i inozemstvu, a crtanju i slikanju podučavane su i u ženskim školama, pa je bavljenje tim disciplinama tijekom života ostalo ugodna razonoda. Zagrebačka Akademija osnovana je 1907. godine i primala je žene, no starija generacija dubrovačkih slikarica nije imala mogućnost akademskog obrazovanja te se sa slikarskim vještinama upoznaje sporadično, uz afirmirane akademski obrazovane kolege. Članak objavljen u dubrovačkom tjedniku Dubrovnik kojim akademski slikar Josip Lalić, obrazovan na mletačkoj akademiji i tada nastanjen u Dubrovniku, objavljuje da „...daje lekcije crtanja i slikarstva gospogjama i gospogjicama“ ilu-

Sl. 1.
Elsa Wieland
Schmidt Vučetić, Na
brodu, oko 1930.,
inv. br. UGD-1616,
Umjetnička galerija
Dubrovnik

strira organizaciju tih poduka, na kojima je napredak pretežno ovisio o ambiciji polaznica.¹¹ Za razliku od zadarskih slikarica – šest pripadnica plemićke obitelji Borelli – aktivnih u tom razdoblju, dubrovačke slikarice pripadaju građanskom staležu, a u njihovim se životnim putovima često očituje iznimna vitalnost, poput Flore Jakšić.¹²

UDRUŽENJA I DUBROVAČKE UMJETNICE

Nakon Prvoga svjetskog rata i novih političkih okolnosti, u južnoslavenskoj državnoj zajednici pojavljuju se nova umjetnička udruženja ženskog predznaka koja okupljaju znatniji broj umjetnica. Godine 1919. u Dubrovniku se osniva Narodna ženska zadruga, ponajprije usmjerena na zdravstveno prosvjećivanje različitih društvenih slojeva, organizaciju predavanja, tečajeva stranih jezika, krojenja i šivanja, ali i prikupljanje i promociju etnografske građe. Već sljedeće godine članice u općinskoj vijećnici organiziraju izložbu svojih slikarskih radova i narodnih vezova. Među etnografskom građom svoje slike izložile su Jelka Bizzarro, Flora Jakšić, Dome Suhor i Zenaida Bandur, a autor članka ocjenjuje slike kao preskupe i „diletantske naravi“.¹³ Narodna svijest također obavještava o izložbi, opširnije opisujući izložene slike Jelene Bizzarro – kopije djela Tiziana i van Dycka, pejzaže Flore Jakšić, portrete Dome Suhor i čak 23 slike Zenaide Bandur. Međutim, komentator vrhuncem izložbe smatra narodne vezove iz privatnih zbirki i uporabne predmete ukrašene originalnim vezovima.¹⁴

Sudjelovanje u različitim umjetničkim društvima česta je praksa slikarica, a zagrebački Klub likovnih umjetnica najistaknutija je nacionalna li-

kovna udruga sa ženskim predznakom između dvaju svjetskih ratova. Udruženja su zasigurno osiguravala ugodniji položaj pred nerijetko nemilosrdnim kritikama izazvanim reprezentacijama kreativnih radova žena i polemikama o opravdanosti ulaska žena u područja kreacije. Autori kritika pozdravljaju njihov ulazak u slikarstvo, no u tekstu je uočljivo i stajalište o niskim dometima njihova slikarstva te dojam da se njihov rad promatra kroz optiku još jednog vida zabave za dokone građanke koji je poželjan uz karitativni rad. U desetljećima između dvaju ratova polako se otupljuju oštrice kritičara, prisutnost slikarica i kiparica postaje društveno prihvatljivija, a kritičari su često dobrohotni i poticajni prema autoricama. Ulaskom žena u različite aspekta života kreativan rad postao je prihvatljiviji oblik aktivnosti od bavljenja sportom pa u konzervativnome dubrovačkom listu Narodna svijest autor članka, pišući o izložbi ručnih radova i slika Državne ženske građanske škole iz 1927. godine, ističe korist bavljenja vezivom i slikanjem te napominje: „...koji u svakom slučaju ženskoj mnogo bolje pristaje nego na. pr. hazena.“¹⁵ Članice Kluba suočene s neravnopravnim tretmanom u umjetničkoj afirmaciji, boreći se nadvladati „osjećaj drugorazredne kvalitete“, ostavile su važan trag u međuratnom razdoblju.¹⁶

U Klubu likovnih umjetnica bile su čak četiri dubrovačke umjetnice, uz Zenaidu Bandur, tada trajno nastanjene u Zagrebu. Jedna je od istaknutih članica Kluba, prema popisu iz 1940. godine, i Flora Jakšić, uz dvije slikarice koje su se doselile u Dubrovnik između dvaju svjetskih ratova, među izvanrednim članicama.¹⁷ Njemica Elsa Wieland Schmidt Vučetić (1880. – 1969.) rodila se i školovala u Dresdenu, a udajom za dubrovačkog slikara Josipa Vučetića ta akademska slikarica i grafičarka preselila se u međuratnu Jugoslaviju i izlagala na mnogim skupnim izložbama u Zagrebu, Beogradu i Sarajevu. U Njemačkoj je bila članica drezdenskog Kunstgenossenschaft, Deutscher Künstlerbund, a prema slikaričinim riječima, radovi su joj otkupljeni za Gradski muzej u Dresdenu, Leipzigu, u Beogradu za zbirku kralja Aleksandra i beogradsku općinu¹⁸ (sl. 1).

Uz Elsu W. S. Vučetić, sustavnije obrazovanje imala je Jovanka Strajnić, također članica Kluba likovnih umjetnica i supruga likovnog kritičara Koste Strajnića, koja stanuje u Dubrovniku od njegova dolaska na dužnost pomoćnika konzervatora starina u Nadleštvu za umjetnost i spomenike 1928. godine. U Dubrovnik se doselio na poticaj Ivana Meštrovića i Marka Murata. Istodobno, u sjeni svojeg supruga, koji je okupljao mlade talentirane slikare te ih na neformalnim podukama upoznao s ekspresionizmom i suvremenim likovnim smjerovima, Jovanka Strajnić samozatajno je slikala. Školovala se u privatnoj školi Bete Vukanović u Beogradu, zatim se inspirirala slikama Nadežde Petrović, a studirala je u

zagrebačkoj privatnoj školi Bele Čikoša Sesije i Men-cija Klementa Crnčića, nastavljajući studij u Beču, u umjetničkoj školi, i Münchenu. Kako je sama napomenula, suprug joj je bio najstroži kritičar, što je rezultiralo rijetkim predstavljanjem slika i radom daleko od javnosti. Tek nakon deset godina odvažila se, uz suprugovo uvažavanje, ponovno pripremiti svoju izložbu, prvu potpisanu pod prezimenom Strajnić. U uvodnom tekstu kataloga, pripremljenog za samostalnu izložbu u Paviljonu „Cvijeta Zuzorić“ u Beogradu 1934. godine, ponudila je „maksimum kako svog skromnog znanja tako i iskrene ljubavi i oduševljenja“.¹⁹ Obavijest o izložbi prenio je dubrovački tjednik *Dubrava*²⁰ (sl. 2).

Zagrebački Klub likovnih umjetnica priređuje jednu izložbu i u Dubrovniku, i to u Sponzi, tada Turističkom domu, 1937. godine. Izložba je organizirana tijekom svibnja, a pokrovitelj je bila općina. Članice Kluba predstavile su 132 djela, a izložbu je otvorio dubrovački gradonačelnik Rugjero Bracano-vić. Na izložbi su svoje radove predstavile i dubrovačke umjetnice Zenaida Bandur i Jovanka Strajnić.²¹ Klub je često priređivao izložbe izvan Zagreba i uklapale su se u politiku udruženja. U osnivačkome manifestu Pravila Kluba likovnih umjetnica u Zagrebu, u osnovnim postulatima djelovanja društva navode se poboljšanje likovnih umjetnosti i umjetničkog obrta, podupiranje i priređivanje domaćih i internacionalnih izložbi i u Kraljevini SHS, održavanje edukativnih predavanja o umjetnosti, kontakti s međunarodnim umjetničkim udruženjima i tendencija osnivanja sličnih klubova u Beogradu, Ljubljani, Dubrovniku i Sarajevu.²² Izložbu u Dubrovniku članice su smatrale iznimnim internacionalnim uspjehom, a među prodanim slikama bilo je i jedno djelo Zenaide Bandur većeg formata.²³

NOVA GENERACIJA DUBROVAČKIH UMJETNICA

U domu Jovanke Strajnić educirala se mlađa generacija dubrovačkih umjetnika. Kosta Strajnić, odmah nakon dolaska u Dubrovnik, objavio je svojevrsni program svojeg rada u časopisu *Dubrovnik*, u kojem je važno mjesto zauzimala izobrazba mladih umjetničkih talenata, što je uključivalo i slikarice.²⁴ Smatrao je nužnim stvoriti umjetničku sredinu pogodnu za razvoj mladih talenata, a s obzirom na to da nije bilo institucijskog okvira, edukaciju je provodio u vlastitu domu, u kontaktima sa suvremenim slikarima, služeći se bogatom knjižnicom, katalogima izložbi, zbirkom slika i suvremenim časopisima.²⁵ Tu su se, uz Gabra Rajčevića, Ivana Ettorea i Josipa Collonu, sa suvremenom umjetnošću upoznavale i Nikica Nadramija i Tihomila Sučić. Nažalost, nitko iz skupine mladih umjetnika nije uspio potpuno ostvariti svoj slikarski talent. Obje slikarice umrle su vrlo

Sl. 2.
Jovanka Strajnić,
Dubrovnik s
Minčetom, 1952.,
inv. br. UGD-744,
Umjetnička galerija
Dubrovnik

mlade, 1940. godine, a tih godina umiru i Ivan Etto-re te Gabro Rajčević. Tijekom života te slikarice nisu imale nijednu samostalnu i skupnu izložbu, no Kosta Strajnić osigurao im je mjesto u pregledu dubrovačkih umjetnika 20. stoljeća. Prerano umrle slikarice afirmirao je posmrtno, namijenivši im važno mjesto među dubrovačkim umjetnicima međuratne genera-cije predstavljanjem njihovih djela na izložbi u povodu otvorenja Umjetničke galerije u prosincu 1945. godine. Kako je sam istaknuo u intervjuu objavlje-nom u povodu toga svečanog događaja objašnjava-jući svoj odabir djela u prvome izložbenom postavu, u nekoliko prostorija na prvome katu, među djelima dubrovačkih renesansnih umjetnika, generacije Vla-ha Bukovca te umjetnika s prostora bivše države, bile su izložene i slike najmlađe generacije dubrovačkih slikara. U skupini umjetnika nastaloj tijekom među-ratnih godina pod njegovim mentorstvom s nekoliko slika predstavljene su Nikica Nadramija i Tihomila Sučić. Na izložbi u ljetnikovcu Crijević-Pucić njihove su slike prvi put predstavljene publici, a ujedno su to bile i jedine slikarice uvrštene u prvi likovni postav Galerije. Danas se njihove slike čuvaju u galerijskom fundusu.²⁶

Njihove biografije tek su djelomično rasvijetlje-ne te ponekad nedostaju i osnovni podatci o njima. Nikica Nadramija (Brgat pokraj Dubrovnika, 1913. – Kasindo, BiH, 1940.) u Dubrovniku je završila pet razreda osnovne škole i četiri razreda Građanske ško-le s pravom privatnosti. Zatim je privatne poduke o umjetnosti i slikarstvu dobivala u krugu Koste Straj-nića u Dubrovniku. U jesen 1939. godine upisala je Kraljevsku akademiju za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, no pohađala ju je samo dva semestra²⁷ (sl. 3). Slikala je u duhu ekspresionističkih tendencija

Sl. 3.
Nikica Nadramija,
Mrtva priroda, 1938.,
inv. br. UGD-1154,
Umjetnička galerija
Dubrovnik

akvarela istančanim senzibilitetom za ritam i kolorit, a njezine teme uglavnom su bile vezane za mrtvu prirodu. Tihomila Sučić umrla je 27. srpnja 1940. godine, po zanimanju je bila učiteljica, a vijest o njezinoj smrti objavio je dubrovački tjednik Narodna svijest, no ondje se ne navodi kao slikarica.²⁸ Ni ta prerano umrla slikarica nije organizirala nijednu izložbu tijekom života, a tek je posmrtno njezina djela Kosta Strajnić uvrstio u prvi stalni postav Umjetničke galerije (sl. 4).

Sl. 4.
Tihomila Sučić,
Mrtva priroda s
mandolinom, oko
1938., inv. br. UGD-
1062, Umjetnička
galerija Dubrovnik

Uz umjetnice povezane prijateljskim i rodbinskim vezama te pripadnice udruženja ili skupina, u Dubrovniku također djeluje nekoliko samozatajnih slikarica. Potpuno izolirana od umjetničke scene, zrelije godine života ondje je provela Helena Dorotka

(1876. – 1965.), iako je umjetničku karijeru ostvarila u Parizu, u krugu kubista (1907. – 1914.).²⁹ Istoj skupini slikarica pripada i Ivanka Mitrović-Kosor, supruga književnika Josipa Kosora, koja se amaterski bavila slikarstvom. Ivanka Mitrović-Kosor, Ninula, rođena Wenedikter, književnica, slikarica i pokroviteljica umjetnika (Pula, 1885. – Dubrovnik, 1978.), odrasla je u Dubrovniku, a učiteljsku školu završila je u Cetinju u Crnoj Gori. Tijekom Prvog svjetskog rata živjela je s prvim suprugom Pablom Mitrovićem u Londonu, a u njihovu domu Norfolk u Hampsteadu okupljala se u to vrijeme politička i društvena elita buduće države: Ivan Meštrović, Frano Supilo, dr. Ante Trumbić, budući predsjednik Čehoslovačke Tomáš Masaryk i dr. U njezinu dubrovačkom domu, vili Tamarix, Ivan Meštrović imao je svoj atelijer 1921. godine. Slikarstvu ju je dvije godine, oko 1910., podučavao Josip Lalić u Dubrovniku, a zatim dvije godine Philip Eustace Stretton u Londonu. Uz slikarstvo bavila se ilustracijom, a izvela je likovne priloge za svoju zbirku pjesama Ninula.³⁰ U njezinim djelima dominiraju intimistički intonirane teme postimpresionističkih elemenata, krajolici, mrtva priroda, s uspješnim kompozicijskim i kolorističkim rješenjima, a rjeđe stvara portrete. Pretežno je slikala tehnikom akvarela, rijetko tehnikom ulja na platnu. Javnosti se predstavila publikacijom Akvareli, retrospektivnim prikazom s reprodukcijama slika izvedenih tehnikom akvarela objavljenih u vlastitu izdanju 1937. godine. Predgovor je napisao slikaričin suprug, ističući njezinu senzibilnu prirodu: „Kroz sve njene kartone struji neka čista draž jedne ženske nježne duše, koja svojim kistom prenosi prirodu kao što to rade neobično nadarena djeca...“, no njegovi lirske opisi dodatno naglašavaju amaterizam te slikarice.³¹ Ivanka Mitrović-Kosor posudila je i slike iz svoje privatne zbirke za izložbu organiziranu u ljetnikovcu Crijević-Pucić pri otvorenju Umjetničke galerije.³² Prvu i jedinu samostalnu izložbu organizirala je u svojem domu, ljetnikovcu Tamarix u Dubrovniku, 1954. godine predstavljajući stotinjak akvarela i nekoliko ulja na platnu, s većim brojem krajolika Južne Amerike, Londona i Dubrovnika te mrtve prirode uz interijer ljetnikovca i vrijednu zbirku umjetnina³³ (sl. 5).

Dubrovnik je zbog svoje usmjerenosti na turizam u tom razdoblju bio vrlo privlačan slikarima različitih provenijencija i likovne orijentacije, pa se i u hotelima organiziraju povremene izložbe slikarica na proputovanjima, poput izložbe Mete Heinze Drenzig iz Berlina, koja je nekoliko dana u rujnu 1909. godine održana u hotelu „Gradac“.³⁴ Studentice Bauhausa Frieda Salvendi (1887. – oko 1968.) i Katharina Zimer (1890. – 1927.) priređuju manju prezentaciju svojih djela u papirnici i privatnoj galeriji Weiss 1925. godine. Koliko su česti slikari na ulicama Dubrovnika, najzornije pokazuje opaska o

dvjema slikaricama: „Malo ih tko opaža, jer je to u Dubrovniku sasvim obična pojava, koja nikoga ne može da zadrži u pažnji.“³⁵ Tijekom 1926. godine dubrovačka Hrvatska riječ bilježi da je u istoj privatnoj galeriji organizirana izložba bečke umjetnice Marie Cyrenius (1872. – 1959.).³⁶

U publikacijama su zabilježene i mnogobrojne strane slikarice nastanjene u Dubrovniku i okolici, poput supruge danskog veleposlanika, akademske slikarice Paule Nörregard, angažirane na restauraciji slike u crkvi sv. Antuna u Sustjepanu, a za tu crkvu ista slikarica izvodi i oltarnu palu sv. Antuna.³⁷ Za rezidenciju dubrovačkog brodoglasnika Boža Banca, izgrađenu 1939. godine u Pločama, zagrebačka umjetnica Greta Turković dizajnira metalnu opremu, a u isto vrijeme oblikuje i predmete od kovana željeza za obližnji hotel Eccelsior.³⁸ Dubrovnik postaje i živopisna scenografija za roman o imaginarnoj slikarici, fiktivnoj protagonistici romana *Illyrian spring* engleske književnice Ann Bridge, u kojem poznata slikarica, nezadovoljna privatnim životom, dolazi u Komolac pokraj Dubrovnika i ondje pronalazi novu ljubav.³⁹

Izložbe slikarica bile su rijetke u tom razdoblju, čine tek 12 % ukupnog broja izložbi organiziranih u izlozima trgovina na Stradunu, u općinskoj vijećnici, hotelima ili privatnoj komercijalnoj galeriji Weiss gdje su se, uz domaće autore, izmjenjivali različiti strani izlagači, posjetitelji međuratnog Dubrovnika.⁴⁰ Udio izložbi slikarica u Splitu u istom razdoblju manji je od 5 %, što dubrovačku skupinu slikarica čini vidljivijom na likovnoj sceni.⁴¹ No, zanimljivo je da su izložbe slikarica ipak uočljive u cijelom razdoblju od prvih izložbi u osmom desetljeću 19. stoljeća do 1945. godine, kada je otvorena Umjetnička galerija, prvi specijalizirani umjetnički muzej. Nadalje, upravo je izložba slika Flore Jakšić u kući obitelji Bona u lapadskoj uvali, organizirana u proljeće 1914. godine, prva dubrovačka izložba otvorena izvan povijesne gradske jezgre.⁴²

Dubrovačke slikarice stilski su na prijelazu stoljeća sklone plenerističkim likovnim derivacijama, a zatim se kod Zenaide Bandur može pratiti prelazak od plenerizma do ekspresivnijih izraza i art decoovskog rukopisa između dvaju ratova. Pripadnice Strajnićeva likovnog kruga sklonije su ekspresionističkom rukopisu, kojem naginje i Elsa Wieland Schmidt Vučetić. Helena Dorotka zbog svoje pariške kubističke epizode jedinstvena je u dubrovačkoj skupini slikarica.

SLIKARICE I DUBROVAČKA SREDINA PRVE POLOVICE 20. STOLJEĆA

Dubrovnik u tom razdoblju nije bio sredina koja je mogla uzdržavati moderne umjetnike, muški kolege afirmirali su se u većim središtima, pa su povremeno dolazili ljetovati u Dubrovnik i okolice, no

česti su primjeri teških egzistencijalnih drama mladih stvaratelja. U tim okolnostima položaj amaterskih slikarica bio je mnogo teži, slikarstvo im nije bilo osnovna vokacija, nego povremena aktivnost, a njihova malobrojna djela često su prepuštena propadanju te su njihovi opusi dugo ostali nepoznati u raznim zbirkama. Neke od slikarica s dubrovačkog područja, poput Dome Suhor, Zenaide Bandur i mlađih Nikice Nadramije i Tihomile Sučić, ilustriraju talente nedovoljno razvijene bez adekvatne edukacije ili u skromnim prilikama u skladu s vremenom svog djelovanja.

Privrženost slikarstvu odražavala se neprestanim radom, a povremene izložbe organizirane u vlastitim privatnim prostorima ili prisutnost na skupnim izložbama pokazuju tek mali dio njihova predanog rada, ali i dozu samosvijesti, koja je očito potaknula predstavljanja publici. Likovne kritike vrlo su rijetke u dubrovačkim publikacijama, svode se na osnovne informacije o umjetničkim izložbama, ali redovito obavještavaju o akcijama slikarica te često upozoravaju na njihove izložbe reklamirajući njihove radove, poput portreta Dome Suhor. Većinom dobrohotno intonirane, ilustriraju i tolerantno stajalište prema njihovim slikarskim dosezima, no to je bilo i unaprijed oblikovano mišljenje unutar utvrđene kategorije, u odnosu prema djelima muških kolega. Očito su slikarice dobivale povremene privatne narudžbe jer su se njihovi radovi sačuvali u mnogobrojnim privatnim i javnim kolekcijama. Velike javne narudžbe bile su općenito rijetke u Dubrovniku u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, tako da su ih ostvarivali muški kolege, no unatoč svim otežavajućim okolnostima, slikarice su tijekom cijeloga tog razdoblja prisutne na likovnoj sceni i postale su njezin važan dio, premda manje uočljiv. Istodobno, bile su i pokroviteljice umjetnosti često sudjelujući u ključnim događajima svojeg doba, istančanim senzibilitetom za detektiranje važnih aktivnosti utkane su u temelje današnjih institucija te čine nezaobilazni dio kulturne povijesti hrvatskoga juga.

Sl. 5.
Ivanka Mitrović
Kosor, Uvala
Sumratin, oko 1935.

Bilješke

- ¹ DR. NIKO LEPEŠ, „Pet slikara Dubrovačkih“, *Slovinac*, 20/4 (1881.), 422.
- ² – , „Slikarica Dubrovkinja“, *Crvena Hrvatska*, 6, 38 (1896.), 2–3; VINICIJE B. LUPIS, SANJA ŽAJA VRBICA, „Prilog poznavanju prvih dubrovačkih slikarica“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU Dubrovnik*, 52/2 (2014.), 523, 524; – , „Izlog“, *Crvena Hrvatska*, 39 (1989.), 3.
- ³ VINICIJE B. LUPIS, SANJA ŽAJA VRBICA, „Prilog poznavanju...“ (bilj. 2), 529–533.
- ⁴ VINICIJE B. LUPIS, SANJA ŽAJA VRBICA, „Prilog poznavanju...“ (bilj. 2), 533–538.
- ⁵ VINICIJE B. LUPIS, SANJA ŽAJA VRBICA, „Prilog poznavanju...“ (bilj. 2), 522–525.
- ⁶ ROZANA VOJVODA, SANJA ŽAJA VRBICA, „*Tihi rad Zenaide Bandur*“, katalog izložbe, Galerija Dulčić, Masle, Pulitika, 2017., 19.
- ⁷ <https://archive.org/details/improyalaustrian00urba/page/116/mode/2up> (pregledano 2. veljače 2023.). U dalmatinskoj sekciji Antonietta Bogdanović-Cettineo, tada nastanjena u Beču, izlaže jedan portret, barunica Leo von Littrow iz Opatije pet slika (Vis, Otok Rab, Dubrovnik, Šibenik, Lošinj i Velebit), a uz bečke umjetnice Antonia Krasnik izlaže gipsane plakete Sv. Juraj i Konjska glava.
- ⁸ JASENKA KRANJČEVIĆ, „Josef Stradtner – promicatelj turizma na hrvatskom Jadranu“, *DG Jahrbuch*, 22 (2015.), 239.
- ⁹ IRIS SLADE, „Prva dalmatinska umjetnička izložba“, u: *Prva dalmatinska umjetnička izložba Split 1908.*, katalog izložbe, (ur.) Božo Majstorović, Split, 2011., 29.
- ¹⁰ <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&rid=10754&tify={%22panX%22:0.391,%22panY%22:0.33,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.9}> (pregledano 5. veljače 2023.); <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&rid=10876> (pregledano 5. veljače 2023.); <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&rid=10887&tify={%22view%22:%22info%22}> (pregledano 5. veljače 2023.).
- ¹¹ – , „Prof. J. Lalich“, *Dubrovnik*, 46 (1901.), 4.
- ¹² ANTUN TRAVIRKA, *Slikarice iz obitelji Borelli*, katalog izložbe, Gradska loža, Zadar, 18. – 28. srpnja 1995.
- ¹³ – , „Umjetnička izložba Narodne Ženske Zadruga“, *Narod*, 21 (1920.), 3.
- ¹⁴ – , „Umjetnička izložba“, *Narodna svijest*, 21 (1920.), 3.
- ¹⁵ – , „Izložba ručnih radova drž. ženske građanske škole“, *Narodna svijest*, 26 (1927.), 3.
- ¹⁶ DUBRAVKA PEIĆ ČALDAROVIĆ, *Klub likovnih umjetnica, 1927. – 1941.*, iz zbirke dr. Josipa Kovačića, katalog izložbe, Galerija Ulrich, 1. – 25. 4. 1998., bez paginacije.
- ¹⁷ Popis članica Kluba likovnih umjetnica u Zagrebu, rukopis, Klub likovnih umjetnica, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb, Klub likovnih umjetnica (K-II).
- ¹⁸ Autobiografija Elsa Vučetić Wieland Schmidt, rukopis, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb, Klub likovnih umjetnica.
- ¹⁹ JOVANKA STRAJNIĆ, „Malo objašnjenja za čitanje pre razgledanja izloženih slika“, *Kosta Strajnić, Život i djelo*, ur. Ivan Vigjen, Dubrovnik, Zagreb, 2009., 275, 276.
- ²⁰ – , „Gđa. Strajnić“, *Dubrava*, 7 (1934.), 3.
- ²¹ – , „Izložba zagrebačkih likovnih umjetnica u Dubrovniku“, *Narodna svijest*, 18 (5. 5. 1937.), 3; <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&rid=11696&tify={%22view%22:%22info%22}> (pregledano 4. veljače 2023.).
- ²² Pravila Kluba likovnih umjetnica, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb, Klub likovnih umjetnica (K-I-IV).
- ²³ DUBRAVKA PEIĆ ČALDAROVIĆ, *Klub likovnih umjetnica, 1927. – 1941.*, iz zbirke dr. Josipa Kovačića, katalog izložbe, Galerija Ulrich, 1. – 25. 4. 1998., bez paginacije; Zapisnik izložbe održane u Dubrovniku 1937. g., Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb, Klub likovnih umjetnica (K-II).
- ²⁴ KOSTA STRAJNIĆ, „Za umetničku aktivnost Dubrovnik“, *Dubrovnik*, 1 (1929.), 15, 16.
- ²⁵ – , „Kroz dubrovačku Umjetničku galeriju“, *Slobodna Dalmacija*, 279 (1945.), 6.
- ²⁶ – , „Kroz dubrovačku Umjetničku galeriju“, *Slobodna Dalmacija*, 279 (1945.), 6.
- ²⁷ Arhiv Akademije likovnih umjetnosti Zagreb, Matični list Nikica Nadramija.
- ²⁸ – , „Čitulja“, *Narodna svijest*, 31 (1940.), 3.
- ²⁹ IVAN VIGJEN, „Jelena Dorotka Hoffmann (1876. – 1965.) – tragom zaboravljene kubističke slikarice“, *Peristil*, 50 (2007.), 285.
- ³⁰ IVANKA MITROVIĆ-KOSOR, *Ninula: jedna priča u stihovima i u deset djelova: posvećeno Danici*, Dubrovnik, 1931.; I. MITROVIĆ-KOSOR,

Jedna priča u stihovima prevedena sa originala 1940 godine, original izdan u 1931. godini u Dubrovniku, ilustracije Ivanka Mitrović-Kosor, Dubrovnik, 1940.

- ³¹ – , „Umjetnost Ivanke Mitrović-Kosor“, *Narodna svijest*, 23 (1938.), 2.
- ³² DANILO ČOVIĆ, „U Dubrovniku je otvoren umjetnički paviljon“, *Slobodna Dalmacija*, 275 (1945.), 5.
- ³³ – , „Izložba u vili ‘Tamarix’“, *Dubrovački vjesnik*, 189 (1954.), 2.
- ³⁴ – , „Zemaljska slikarica“, *Crvena Hrvatska*, 58 (1909.), 2.
- ³⁵ L. M., „Slikarska izložba u salonu Weiss, F. Salvendi – K. Zirmer“, *Dubrovački list*, 27 (1925.), 2; – , „Izložba“, *Narodna svijest*, 25 (1925.), 4.
- ³⁶ – , „Izložba caklinskih radnja“, *Hrvatska riječ*, 37 (1926.), 4.
- ³⁷ – , „Starinski triptihon u Sustjepanu, (Rijeka Dubrovačka)“, *Narodna svijest*, 38 (1935.), 3.
- ³⁸ Arhiv za likovne umjetnosti, Kabinet za arhitekturu i urbanizam, HAZU, Zagreb, Turković Gustav Greta.
- ³⁹ – , „Dubrovnik u engleskom romanu“, *Jadranski dnevnik*, 68 (1936.), 4.
- ⁴⁰ SANJA ŽAJA VRBICA, *Likovna kritika i izložbe u Dubrovniku 1876. – 1978.*, magistarski rad, Dubrovnik, 1999., 17–20, 40–42.
- ⁴¹ NEVENKA BEZIĆ, *Likovne izložbe Splita 1885. – 1845.*, Split, 62, 10–36.
- ⁴² SANJA ŽAJA VRBICA, „Flora Jakšić – slikarica i čuvarica lapadske uvale“, u: *Florin dom: Flora Jakšić i uloga njezina atelijera*, ur. Ivan Viđen, Dubrovnik, 2023., 77, 78.

Quiet Voices: Dubrovnik Female Painters in the Second Half of the 19th Century and the First Half of the 20th Century

SANJA ŽAJA VRBICA

The earliest records of the activities of modern female painters from Dubrovnik appear in the local press at the end of the 19th century. Until 1945, we can track the activities of numerous female painters. They belonged to various artistic orientations, mostly conservative in nature, while a smaller number were associated with more contemporary and avant-garde artistic movements. Some female painters operated independently, yet frequently participated in artistic collectives such as the Club of Women Artists, where four painters from Dubrovnik were involved. Exhibitions of female painters were scarce during this period, comprising a smaller proportion of the total number of exhibitions, and only a very small number of their solo exhibitions were held in

Dubrovnik, primarily initiated by the painters themselves in private spaces. The discourse among female painters during this period encompassed exhibitions featuring both local and Viennese and German painters, frequently connected through mutual acquaintances or shared artistic circles. Local female artists were most commonly exhibited in group exhibitions, where handicrafts were also presented. This practice was socially encouraged and promoted through the educational system, reflecting the traditional role of women in household and family maintenance, with these activities considered more appropriate than engaging in sports.